

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES and TREATISES

UDC 321.17:929 Stefan Lazarević
UDC 271.2-523.6(495.631)
https://doi.org/10.18485/ms_zmsi.2023.108.1
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 23. 10. 2023.
Прихваћен: 26. 10. 2023.

Др МАЈА НИКОЛИЋ, научни сарадник
Византолошки институт САНУ
Кнеза Михаила 35, Београд, Србија
Е-адреса: genoveva011@gmail.com

ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ И
МАНАСТИР СВЕТОГ ПАВЛА НА СВЕТОЈ ГОРИ*

САЖЕТАК: У раду се разматра улога деспота Стефана Лазаревића у животу манастира Св. Павла, друге најважније задужбине српских средњовековних владара и властеле на Светој Гори и породичне задужбине Бранковића. Иако није сачувана ниједна деспотова повеља издата Св. Павлу, он је својим владарским ауторитетом допринео даљем развоју поменуте обитељи, како то сведоче нека документа из манастирског архива.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Света Гора, деспот Стефан Лазаревић, манастир Св. Павла, исправа прота Неофита, документ прота Малахије, документ прота Серапиона

Света Гора се у доба највећег просперитета српске средњовековне државе, током владавине цара Стефана Душана (1331–1355), налазила у саставу Српског царства, а српски манастир Хиландар поседује готово петину њене територије. Од тог времена започиње и својеврсна „србизација” Атоса која се током друге половине XIV века пре свега огледа у распристрањености српског монаштва и обнови и насељавању неких значајних манастира, попут Св. Пантелејомона (Русик) и Св. Павла.¹ Светогорски манастири се током

---

* Рад представља део саопштења (Ο δεσπότης Στέφανος Λαζαρεβίτης και το Άγιον Όρος) прочитаног на Шестој међународној научној радионици Светогорског центра (6ος Διεθνής Επιστημονικό Εργαστήριο της Αγιορειτικής Εστίας) одржаној од 9. до 11. децембра 2022. године у Солуну, Република Грчка.

¹ И. Шпадијер, „Стара српска књижевност и средњовековно рукописно наслеђе”, *Свећ српске рукописне књије (XII–XVII век)*, Београд 2016, 138; Д. Кораћ, „Света Гора под српском влашћу (1345–1371)”, *Зборник радова Византолошког института* 31 (1992), 137–147; И. Ђурић, „Податак из 1444. о светогорском манастиру Каракалу”, *Зборник Филозофског факултета XIV/1* (1979), 211–218.

дезинтеграције Српског царства, а нарочито после 1371. године, све више окрећу економској подршци српских обласних господара. Ови су, са друге стране, даровањем светогорских манастира, а пре свега Хиландара, очекивали да буду признати као наследници Немањића и ктитори Хиландара, а тиме и легитимни владари делова некадашњег Српског царства које Турци још нису освојили.² Осим тога, неки од њих су у немирним временима на Балкану која започињу са све интензивнијим османским освајањима, могли да нађу сигурно уточиште у неком од светогорских манастира као монаси или путем аделфата.³ Претходно поменуто праксу наставиће и двојица најважнијих српских владара прве половине XV века, деспот Стефан Лазаревић и његов наследник деспот Ђурађ Бранковић.

Стефан Лазаревић је као кнез заједно са мајком, монахињом Јевгенијом, и братом Вуком, издао четири повеље светогорским манастирима пре 1402. године, тј. пре него што је добио титулу деспота. Манастиру Св. Пантелејмона издате су две повеље (8. јуна 1395. и 8. јуна 1400. године),⁴ Великој лаври Св. Атанасија једна (између 1. септембра 1394. и 31. августа 1395. године)⁵ и Хиландару једна (између 1392. и 1402. године).⁶ Од укупно девет сачуваних докумената које је Стефан Лазаревић издао као деспот, шест је издато светогорским манастирима: две повеље Хиландару (1406/7. и 1411),⁷ три Великој лаври (1407, 1414/15. и 1427)⁸ и једна Ватопеду (1417).⁹ Ово сведочи да је одржавање добрих односа са најважнијим центром православља било подједнако важно за српског владара и за Светогорце.

Међутим, овим нису исцрпљена добротинства овог српског владара према светогорским манастирима. Осим што се Стефан Лазаревић бринуо о библиотеци Св. Павла¹⁰, он се пре свега својим владарским ауторитетом старао и о благостању ове друге по значају задужбине средњовековних српских владара и властеле на Атосу, како то сведоче нека документа из манастирског архива. Манастир су, као што је познато, 1383/84. године обновили српски великаши Герасим Бранковић и Антоније Багаш.¹¹ Како би се од

² М. Живоиновић, „Подаци повеља деспота Стефана Лазаревића о Св. Гори. Пример Хиландара”, *Зборник радова у част академику Десанки Ковачевић-Којић*, Бања Лука 2015, 101.

³ О аделфатима у Византији уп.: М. Живоиновић, „Аделфати у Византији и средњовековној Србији”, *Зборник радова Византјолошкој инститиуија XI* (1968), 241–270.

⁴ А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, Београд 2007, 293–309.

⁵ А. Младеновић, *н. г.*, 223–228.

⁶ А. Младеновић, *н. г.*, 155–162.

⁷ А. Младеновић, *н. г.*, 183–190; 191–199.

⁸ А. Младеновић, *н. г.*, 237–252.

⁹ А. Младеновић, *н. г.*, 371–378.

¹⁰ Љ. Пузовић, „Библиотека Манастира Светог Павла на Светој Гори”, *Читалишће 25* (2014), 46–47; Г. Стокић-Симончић, *Књига и библиотеке код Срба у средњем веку*, Панчево 2008, 43; Г. Суботић, „Манастир Богородице Месонисотисе”, *Зборник радова Византјолошкој инститиуија 26* (1987), 126, 148; Ђ. Трифуновић, *Деспој Стефан Лазаревић: књижевни радови*, Београд 1979, 82, 87.

¹¹ За историју манастира Св. Павла на Св. Гори не само током средњег века, већ и касније cf. D. Liakos, “Recent Information about the Building History in the St Paul’s Monastery, Mt Athos. The Contribution of a small Scale Excavations”, *Ниш и Византија XIII*, Ниш 2015, 271–286; P. Theocharides, „Το οικοδομικό συγκρότημα της Μονής Αγίου Παύλου као το παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου”, *Ιερά Μονή Αγίου Παύλου. Οι τοιχογραφίες του παρεκκλήσιου του Αγίου Γεωργίου έργο του ζωγράφου Αντωνίου*, ed. E. Tsigaridas, Mount Athos 2014, 49–63; F. Kotzageōrges,

келије потчињене Ксиропотаму Св. Павле уздигао на ниво манастира, издато је више докумената највиших светогорских власти, од којих је нарочито занимљив српски превод документа прота Неофита. Будући да је крај грчког оригинала изгубљен, а тиме и датум кад је издат, датовање исправе прота Неофита мора почивати на српском преводу, који је сачуван у целости. Српски превод текста носи датум новембар 6909. године (=1400), 8. индиктом (=1399).¹² Због чињенице да се од октобра 1400. као светогорски прот помиње Генадије, грчки оригинал акта прота Неофита датује се, према индикту, у 1399. годину.¹³ Осим што је у српској верзији очигледно наведена погрешна година, не може се знати ни када је настао превод.¹⁴ У документу прота Неофита се каже да су Герасим Радоња и Антоније Багаш сопственим средствима и трудом основали дом Божји за „вечан помен њихов и оних који припадају њиховом роду” (=καὶ τῶν κατὰ γένος προσηκόντων αὐτοῖς / и ко роди прѣбывающих снмь).¹⁵ Међутим, док нас грчки оригинал обавештава да су нови ктитори затражили од Ксиропотамита „да држе поменути келију све док је на власти и у поседу њихових наследника” (μέχρις ἄν ἐκεῖσε ἢ τοῦτων ἰσχύη καὶ διακρατῆ γενέα), у српском преводу се каже да ће је држати све док у њој постоје „српска моћ и државних рода власт” (такоже възидѣти реченнью келию дондеже тамо срѣбскаа мошь и дрѣжавныхъ рода, владыгъствовати и владати).¹⁶ Док грчки текст само наводи да новим ктиторима није дозвољено да келију предају неком од цара, архоната или неком другом светогорском манастиру (Τοῦτου καὶ μόνου τηρουμένου παρὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, τὸ μὴ ἔχειν ἄδειαν αὐτοὺς ποτὲ παραλέμπει τὸ κελλίον αὐτὸ εἰς τινα τῶν ἀπάντων, βασιλέα τυχόν, ἢ ἄρχοντα, ἢ εἰς μονὴν ἑτέραν ἀγιορειτικὴν), српски превод је нешто другачији. Наиме, у њему се каже да уколико се догоди да Светопављани немају кога од своје обитељи, осим када га чувају наша браћа Срби (εἰμοῦ σῶμοῦσηνίε да не имѣють кѣда ѿ обитѣли томоῦ, и кромѣ сѣхранаемоῦ ѿ братиῖн нашихъ ѿ срѣбь), немају слободу

Η Αθωνική Μονή Αγίου Παύλου κατά την οθωμανική περίοδο, Thessalonike 2002; Г. Суботић, „Обнова манастира Св. Павла у XIV веку”, *Зборник радова Византѳолошког института* 22 (1983), 207–258; К. Vlachos, „Χρονογραφική καὶ τοπογραφική ἱστορία τοῦ Αγίου Ὁρους Ἄθω, Γενικαὶ γνώσεις τῶν ἐν Αγίῳ Ὁρει μονῶν καὶ μοναχῶν, Ἱερὰ μονὴ τοῦ Αγίου Παύλου”, *Ἄγιος Παῦλος ὁ Ξηροποταμίτης* 9 (1958), 72–85; St. Binon, *Les origines legendaires et l'histoire de Xeropotamou et de Saint-Paul de l'Athos*, Louvain 1942.

¹² На почетку регеста српског превода исправе прота Неофита коју је објавио Д. Синдик, наведена је 1409. година, очигледно омашком (Д. Синдик, „Српске повеље у светогорском манастиру Св. Павла”, *Мешовиѳа браћа /Miscellanea/* VI, 1978, 187).

¹³ Аргументе у прилог овом датирању изложила је Д. Папахрисанту, *Αῖθονско монашиѳво. Почеци и орѳанизација*, Београд 2003, 276–277 и нап. 154. Често се у литератури, омашком, овај документ датовао у 1392. годину, уп.: Г. Суботић, „Обнова Св. Павла”, 231 и *Археѳо тѳς Ἱερὰς Μονὴς Αγίου Παύλου. Επιτομὲς ἐγγράφων, 1010–1800*, ed. F. Kotzageorges, Athens 2008, 45, п. 2.

¹⁴ С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents of the Athonite Monastery of Hagiou Pavlou (St. Paul) (1010–1580)*, Sofia 2023, 99; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos 1230–1734*, Sofia 2018, 155–156; Г. Суботић, „Обнова Св. Павла”, 231.

¹⁵ С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 102.14–15; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos*, 158.11–12; Д. Синдик, *н. г.*, 188.15–16; К. Vlachos, *op. cit.*, 73.

¹⁶ С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 103.9–10, који такође и наглашава разлику између текста грчког оригинала и српског превода (С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 101–102); С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos*, 158.28–29; К. Vlachos, *op. cit.*, 74.

да доделе келију некоме ко се у том тренутку догоди да (буде) цар или кнез или другој светогорској обитељи, већ треба да се потчине Ксиропотаму ако запусте до те мере да се доведе у питање његов опстанак. Али, уколико Свети Павле током времена нађе себи ктитора и неког хранитеља од претходно поменутих царева, кнежева, великаша и моћних, има слободу да тако нешто учини.¹⁷ Акт прота Генадија из октобра 1400. године, који потврђује границе између поседа Св. Павла и Дионисијата, већ га помиње као самосталну монашку заједницу.¹⁸ Како је, међутим, и после ових покушаја да се регулишу односи Ксиропотама и Св. Павла долазило до сукоба између поменутих монашких заједница, споразум је још једном потврђен у сигилиону патријарха Матеја из септембра 1403. године.¹⁹

Неуобичајено је да средњовековни документи садрже овакву врсту етничке идентификације као што је случај са српским преводом документа прота Неофита. Међутим, можда се његово инсистирање на „српској моћи” и „државном роду”, а не на роду Бранковића и Багаша, ктитора Св. Павла, може сагледати кроз призму политичког сукоба Лазаревића и Бранковића. Стефан Лазаревић је постао вазал османског султана Бајазита I већ после Косовске битке 1389. године. После ове најважније битке у српској историји, са друге стране, започео је сукоб између Лазаревића и Бранковића. Стефанову верност и истакнуту улогу у бици код Никопоља 1396. године султан је наградио тако што му је доделио већи део територије Вука Бранковића, стратешки важне тачке су задржали Турци, а на малом простору остала је његова жена са синовима. Област је Вуковим наследницима враћена пред Ангорску битку.²⁰ Манастир Св. Павла је, како ће то показати и његова каснија историја, био породична задужбина властеоско-владарске породице Бранковић. Иако о томе нема непосредних изворних података, сматра се да је финансијска подршка пре свега Вука Бранковића, поред породице Багаш, у великој мери омогућила обнављање манастира Св. Павла.²¹ У том смислу речит је и податак исправе прота Неофита да су нови ктитори Св. Павла дали Ксиропотаму, када им се у нужди обратио за помоћ, 100 унчи сребра (δεδωκάσι πρὸς τὴν μὴνὴν τοῦ Ἐηρολοτάμου οὐγγίας ἑκατόν).²² Познато је, наиме, да се у области Вука Бранковића налазио један од најпродуктивнијих рудника сребра на простору српских земаља средњег века – Трепча.²³ Бранковићи су

¹⁷ С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 103.12–13; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos*, 158.31–32; Д. Синдик, н. д., 188; К. Vlachos, *op. cit.*, 74.

¹⁸ С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 105–119; Г. Суботић, „Обнова Св. Павла”, 239–240; *Actes de Dionysiou*, ed. N. Oikonomidès (Archives de l’Athos IV), Paris 1968, 14, n. 48; 23, 205–206, 209; Е. Kourilas, „Τὸ κέντρον τῶ ἡσυχαστῶν ὁ μικρὸς Ἄτοῦ Ἁγ. Διονυσίου”, *Αγιορειτικὴ βιβλιοθήκη* 19 (1954), 153–156, 222–227.

¹⁹ С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 122–129; N. Papademetriou-Doukas, *Αγιορειτικοὶ θεσμοὶ 843–1912/13*, Athens 2002, 473–475; Г. Суботић, „Обнова Св. Павла”, 232, 237; J. Darrouzès, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople, vol. I, Les actes des patriarches, fasc. VI, Les registes de 1377 à 1410*, Paris 1979, nos. 3264, 3266, 480–482, 483–484.

²⁰ М. Николић, *Византијски њисци о Србији (1402–1439)*, Београд 2010, 33, 35.

²¹ Г. Суботић, „Обнова Св. Павла”, 250.

²² К. Vlachos, *op. cit.*, 75.

²³ М. Днић, „Трепча у средњем веку”, *Српске земље у средњем веку. Историјско-географске скице*, ур. С. Ћирковић, Београд 1978, 400–409.

манастир Св. Павла даривали и документима из 1410. и 1419. године.²⁴ Најзначајнији ктитор Св. Павла из породице Бранковић био је деспот Ђурађ, чијим прилозима је 1446/7. године подигнут нови манастирски католикон, посвећен Богородици и Св. Ђорђу.²⁵

Зашто су монаси Св. Павла имали потребу да у превод документа прота Неофита, насталом у неком тренутку после издавања оригиналног документа на грчком новембра 1399. године, додају и одредбе о „српској моћи и власти државних рода“? Чини се да су на овај начин настојали да свом манастиру по сваку цену обезбеде подршку другог српског ктитора, када то чланови породице Бранковић и Багаш нису више били у стању да буду у пуном капацитету. Време настанка српског превода можда би се могло довести у везу са смрћу једног од ктитора Св. Павла, Герасима Бранковића, децембра 1399. године.²⁶ Тиме је директна веза Св. Павла са породицом Бранковић као главним ктитором накратко била прекинута. Како би свом манастиру обезбедили економску и политичку подршку, Светопављани су се српским преводом акта прота Неофита могли обратити једино Стефану Лазаревићу.

Како је већ речено, деспот Стефан Лазаревић је својим владарским ауторитетом помогао даљи просперитет Св. Павла. Тако сведочи документ прота Малахије из маја месеца, 1. индикта 6931. (=1423) године, из кога сазнајемо да је Ефтимије, јеромонах и духовник, преузео келију Теодоха Симеона (Θεοδόχου Συμεών) звану Филогонова, у време прота ГенADIЈА. Она се налазила у Кареји и када ју је Ефтимије преузео, келија је била у рушевинама. Он је подигао кулу, одзидао је келију и уопште побољшао је стање у којем се налазила. Међутим, сваки пут када је од прота тражио да постави игумана у келији и да тако остане и после Ефтимијеве смрти, одговори атонских власти били су негативни. На крају се Ефтимије обратио деспоту Стефану (τῷ πανευτυχεστάτῳ καὶ ὑψηλοτάτῳ δεσπότη Σερβίας τῷ κυρῷ Στεφάνῳ προσ[εφέρεν][τότε кати δυσανάγνωστο]),²⁷ који је прихватио његов захтев повољно. Деспот је, наиме, упутио писмо проту Малахији и Савету Св. Горе у коме тражи да се Ефтимијев захтев усвоји и да се поменута келија утврди као независна од Протата (ἐλευθερῶσαι τό εἰρημενον κελλίον τῆς τοῦ Протου κυριότητος καὶ χαρίσασθαι αὐτῷ τὴν αὐτονομίαν). Касније, после многих састанака, Синод је одлучио да прихвати молбу благочестивог деспота (τῆ αἰτήσει τοῦ εὐσεβοῦς δεσποτοῦ),

²⁴ С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 159–165; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos*, 164–168, 169–172; Д. Синдик, н. д., 191–192. Сачуван је и фалсификат повеље коју је наводно издао Гргур Бранковић, с мајком Маром и браћом Ђурђем и Лазаром 1413. године. Ова прерада дословно понавља неке одредбе повеље Ђурђа Бранковића Св. Павлу из 1419. године. Циљ фалсификата био је да се представи као документ којим су Ђурађ Бранковић, његова мајка и браћа Гргур и Лазар даривали села Св. Павлу пре 1419, а која су поменута у повељи изdatoј 1419. године (С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 248–251; С. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos*, 208–211).

²⁵ D. Liakos, *op. cit.*, 271–286; P. Theocharides, *op. cit.*, 50; G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos*, Thessalonike 2004², no. 426.

²⁶ Г. Суботић, „Обнова Св. Павла”, 242–243.

²⁷ У регесту поменутог документа који је приредио Ф. Коцагеоргис погрешно се констатује да се Ефтимије обратио „српском цару Стефану”, *Архeиo τῆς Ἱεράς Μονῆς Ἁγίου Παύλου. Επιτομὲς ἐγγράφων, 1010–1800*, ed. F. Kotzageorges, Athens 2008, 73; K. Chrysochoides, „Ἱερά Μονὴ Ἁγίου Παύλου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου”, *Βυζαντινὰ Σύμμεικτα* 4 (1981), no. 20.

сматрајући изванредним и достојном сваке људске захвалности (ἄτοπον κρίνασα καί πάσης ἀνθρωπίνης εὐγνωμοσύνης ἀνάξιον) [чињеницу] да је „најсрећнији деспот” (πανευτυχεστάτος δεσπότης) оберучке што се каже трошио све своје богатство на Свету Гору и био приложник и ктитор и заштитник и хранитељ свих светих манастира (ἀμφοτέρας, ὃ δὴ λέγεται, χερσί πρὸς τὸ Ἅγιον Ὅρος ἄπασαν τὴν αὐτοῦ οὐσίαν ἀντλῶν καί χορηγός καί κτήτωρ καί προνοητής καί τροφεύς πάντων τῶν Ἱερῶν Μοναστηριῶν γενόμενος), штитећи сваку њихову добробит и бивајући на сваки начин њихов старатељ (οὐ μὴν δέ ἀλλὰ καί καθ’ ἕνα ἕκαστον σχεδὸν πάντας εὐεργετῶν καί παντοίως αὐτῶν κηδόμενος), а они заузврат нису дали ни аутономију једној келији, и то чак ни потпуно... Благодарјећи стога нашем добротвору и ктитору и одајући признање овом духовном човеку и његовом труду (τὴν τε εὐγνωμοσύνην τῷ ἡμετέρῳ εὐεργέτη καί κτήτορι ἀποτινύντες καί τοῦ πνευματικοῦ ἀνδρός τὴν σπουδὴν καί τοῖς κόποις στοιχοῦντες), прот и Савет Св. Горе признају слободу и самоуправу поменутој келији (κεῖσθαι αὐτῷ τὴν ἐλευθερίαν καί τὸ αὐτοδέσποτον). Штавише, келија неће бити потпуно независна, већ ће бити подређена Протату (φυλάττειν τῷ Πρωτάτῳ... τὸ σχῆμα τῆς ὑποταγῆς... πρὸς αὐτό), и даваће годишње пет мера вина и пет дана у години работе. Монаси ће њом управљати и бирати свог игумана, а после смрти оних који су сада ту, власништво над келијом ће припасти њиховим наследницима, а не проту.²⁸

Филогонова келија је, верује се, добила име по Филогону, јеромонаху и еклесијарху у Кареји,²⁹ који се помиње у два акта из децембра 1356. године.³⁰ У питању су акт тадашњег прота Доротеја о спору између Есфигмена и Ксенофонта³¹ и документ Хиландара, такође из децембра 1356. године, којим светогорски Савет на челу са протом Доротејем манастиру додељује напуштени манастир у Ливадији на територији Св. Горе.³² Њено постојање је, опет, посведочено у два акта манастира Кутлумуш, из фебруара или маја и децембра 1369. године, у којима се као потписник помиње монах Доротеј,³³ игуман Филогонове келије (Δωρόθεος μοναχὸς καὶ ἡγούμενος τοῦ Φιλογονίου, Δωρόθεος (μον)αχ(ὸς) ὁ Φιλογόνος).³⁴ Да ли су овај Доротеј и истоимени Србин који је, како је то показала Мирјана Живојиновић, у исто време био светогорски

²⁸ С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 177–179; N. Papademetriou-Doukas, *op. cit.*, 478–481; *Архeиo τῆς Ἱεράς Μονῆς Ἁγίου Παύλου*, 73–74; F. Kotzageorgis, *op. cit.*, 39; K. Chrysochoides, „Ἱερά Μονὴ Ἁγίου Παύλου”, no. 20, 20α и 20β.

²⁹ Служба еклесијарха била је једна од четири најважније административне службе у Протату, а због широких компетенција које су имали, еклесијарси су се сматрали водећим чиновницима у Кареји већ почетком XIV века. Филогонније је био један од двадесетак еклесијарха чије је име остало сачувано (L. Mauromates, „Μεσαιωνικὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Ζωγράφου Ἐγγραφο πρῶτου Δωροθέου”, *Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο*, I, Rethymno 1986, 313; *Actes de Prôtaton*, ed. D. Papachryssanthou /Archives de l’Athos VII/, Paris 1975, 150, 159).

³⁰ K. Chrysochoides, „Συμπληρώσεις στὸν κατάλογο τῶν πρῶτων τοῦ Ἁγίου Ὁρους”, *Symmetrika* 8 (1989), 438; *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, Wien 1976 sq, no. 29875.

³¹ L. Mauromates, *op. cit.*, 309, 312, 316.

³² L. Petit, R. Korablev, *Actes de Chilandar, Actes de l’Athos V*, Amsterdam 1975 (repr.), no. 145, 307. У питању је, треба нагласити, једини сачувани потпис прота Доротеја на грчком, *Actes de Prôtaton*, 139.

³³ P.L.P. no. 5895.

³⁴ *Actes de Kutlumuş*, ed. P. Lemerle (Archives de l’Athos II²), Paris 1988, 101, 109.

прот (1356–1366) и хиландарски игуман (1355–1360),³⁵ а који се помиње као блажени у јануару 1375. године (ὁ ἐκ τῶν Σέρβων κῦρ Δωρόθεος ἐκεῖνος), иста личност? Ако је тако, можда бисмо могли претпоставити да се Филогонова келија већ 1369. године налазила у рукама српских монаха.³⁶

Поменути Евтимије³⁷ се први пут помиње као игуман Филогонове келије у документу прота Симона из новембра 1409. године, из којег сазнајемо да се монах и игуман „келије св. Апостола Павла у стени” (τοῦ εἰς τὴν πέτραν κελλίου τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου (sic!) Παύλου), Теодул обратио проту тражећи да му се додели напуштена стара келија (τὸ ἔρημο παλαιοκέλλιον) Сотириота, која се налазила у близини манастира. Разлог су били финансијски проблеми Св. Павла, који је недавно био основан. Прот је одлучио да преда келију како би помогао Св. Павлу, који се обавезао да ће Протату симболично плаћати половину перпере годишње. Евтимије је потписао овај документ на српском језику.³⁸ Није случајно да се Св. Павле у том тренутку суочавао са економским проблемима. Тада је, наимае, поново избио сукоб између деспота Стефана и његовог брата Вука, који је трајао између фебруара и маја 1409. године. У исто време, с друге стране, избио је сукоб између османских принчева Сулејмана и Мусе, на чијој страни су се налазили и одреди деспота Стефана од фебруара 1410. године.³⁹

До 1423. године, када је издат документ прота Малахије, одиграле су се многе промене. Сукоб између Лазаревића и Бранковића зацељен је током 1412. године. Како сведочи Константин Филозоф, Ђурађ Бранковић, у том тренутку вазал принца Мусе, преко мајке је ступио у контакт са ујаком, бојећи се да „не буде гоњен са обе стране”.⁴⁰ Ујак ће га 1426. године одредити и за свог наследника. Осим тога, током рата Бајазитових синова за очево наслеђе (1402–1413) Србија деспота Стефана Лазаревића била је незаобилазни савезник сваког од османских принчева који је настојао да освоји некадашње турске поседе на Балкану. Сулејман Челеби, Муса, Мехмед I, па на неки начин

³⁵ М. Живојиновић, „Јеромонах Доротеј – игуман манастира Хиландара (1355–1360) и прот Св. Горе (1356–1366)”, *НОМОΦΥΛΑΞ. Зборник радова у частџ Срђана Шаркића*, Београд 2020, 379–394. Cf. *Actes de Pantocrator*, ed. V. Kravari (Archives de l’Athos XVII), Paris 1991, 78, 80–81; *Actes de Kutlumus*, no. 31, 123; *Actes de Kastamonitou*, ed. N. Oikonomidès (Archives de l’Athos IX), Paris 1978, 55; PLP nos. 5909, 5946; *Actes de Prôtaton*, 138–139; L. Petit, R. Korablev, *op. cit.*, no. 148, 313; no. 152, 321. Линос Политис веровао је да је он тај Доротеј који се помиње као монах близак царици Јелени/Јелисавети, Душановој удовици, у записима насталим у периоду између 1361. и 1370. године, L. Politis, “Griechische Handschriften der serbischen Kaiserin Elisabeth”, *Byzantinoslavica* 2 (1930), 296–297.

³⁶ K. Chrysochoïdes, „Συμπληρώσεις”, 439 n. 1.

³⁷ K. Chrysochoïdes, „Συμπληρώσεις”, 439 n. 1; PLP no. 91895.

³⁸ C. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos*, 153–157; *Архџво Тераџ Мονηџ Ἁγίου Παύλου*, no. 22, 67–68; N. Papademetriou-Doukas, *op. cit.*, 476–477; K. Chrysochoïdes, „Τεραџ Μονηџ Ἁγίου Παύλου”, no. 19; St. Binon, *op. cit.*, no. 26, 292; Ј. Стојановић, „Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др.”, *Сџоменџ СКА III* (1890), 50–51. За словенски превод документа cf. C. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 157–159; C. Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos*, 163–164; K. Chrysochoïdes, „Συμπληρώσεις”, 439 n. 1; Д. Синдик, н. д., 192–193.

³⁹ Николић, н. г., 56–57.

⁴⁰ *Конџтанџин Философ и њеџов Живоџ Сџефана Лазаревића десџоџа срџскоџа*. По двџјема српско-словенским рукописима изновице издао В. Јагић, Београд 1875. (репр. Горњи Милановац 2004), 302.

и Мурат II, завладали су османским европским поседима тако што им је Србија била или савезник, те је тако војно помогла њихов успон на трон, или је, у најмању руку, била неутрална и није ометала њихово преузимање власти. Стефанов положај подупирала је и чињеница да је од краја 1403. или почетка 1404. године постао и вазал угарског краља Жигмунда Луксембуршког, на основу чега је стекао огромне поседе на простору Јужне Угарске. Ово је, такође, уз чињеницу да се у рудницима под влашћу Стефана Лазаревића производила велика количина сребра, значило да се иза деспотовог политичког и војничког ауторитета налазила значајна економска моћ која је све претходно и омогућавала.⁴¹

Филогонова келија је, дакле, маја 1423. године добила независност од Протата, а у неком тренутку после овог датума је и припојена Св. Павлу, што је била директна последица подршке деспота Стефана Лазаревића,⁴² па чак и његовог својеврсног политичког притиска, како је то већ приметимо Критон Хрисохоидис.⁴³ О добрим односима између Србије деспота Стефана Лазаревића и Св. Павла у овом периоду сведочи и плаштаница београдског митрополита Исидора за коју се верује да је поклоњена овом манастиру или неком његовом метоху у Србији између 1415. и 1423. године.⁴⁴ Припајање Филогонове келије манастиру Св. Павла је, међутим, био догађај који је изазвао многе расправе и незадовољство, како нас о томе обавештава документ прота Серапиона из јула 6964. (=1456) године. У њему се каже да је цркву и келију Теодоха Симеона, звану Филогонова, уживао годинама монах Евтимије и они који су му били потчињени. Потом су монаси потчинили (προσθήλωσαν) келију манастиру Св. Павла. Светопављани, увиђајући да се крше права Карејског манастира, тј. Протата, и узимајући у обзир одлучења ктитора, патријараха и отаца Св. Горе, исправљају неправду те су нашли јеромонаха и духовника Јакова да му се преда келија и обавештавају прота да су одлучили да је врате. Прот, пошто се састао са Саветом, прихватио је понуду Светопављана и поново је успоставио власт Протата у келији. У њој је поставио Јакова и још петорицу монаха који су били дужни да је држе и да је уживају са читавом њеном околином, да се старају о њеном одржавању и унапређивању њених здања, да обезбеде сваке године Протату пет мерица вина као и одговарајуће уобичајене работе. Кад буду преминула ова петорица монаха, келија ће поново доћи под власт Протата. Документ су, између осталог, на словенском потписали прот Серапион и још петорица других

⁴¹ Николић, *н. г.*, 46–88, 122–125.

⁴² С. Pavlikianov, *Medieval Greek and Slavic Documents*, 176–177 и С. Pavlikianov, *Medieval Aristocracy on Mount Athos. The Philological and Documentary Evidence for the Activity of Byzantine, Georgian and Slav Aristocrats and Eminent Churchmen in the Monasteries of Mount Athos from the 10th to the 15th Century*, Sofia 2001, 119–120, сматра да је Евтимије био утицајни аристократа те да су његови добри односи са деспотом Стефаном Лазаревићем били разлог подршци коју му је дао српски владар. Међутим, како се то види из документа прота Малахије, све заслуге за стицање аутономног статуса Филогонове келије су деспотове.

⁴³ К. Chrysochoides, „Συμπληρώσεις”, 439, n. 1.

⁴⁴ N. Mertzimekes, „’Ο συνέχων τὰ πέρατα, τάφω συσχεθῆναι κατεδέξω Χριστέ’. Κεντητός Επιτάφιος του Μητροπολίτη Βελιγραδίου Ισιδώρου (1415–1423) από την Αθωνική Μονή Αγίου Πάβλου”, *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 33 (2012), 313–322.

јеромонаха и отаца (јеромонах Калиник Макри, отац Јосиф Козас, Нифон Макригенис, отац Јаков и Гаврило ту Ксистри).⁴⁵

Као што је припајање Филогонове келије Св. Павлу после 1423. године било повезано са подршком коју је Евтимије добио од деспота Стефана Лазаревића, не може бити случајност што је келија Протату враћена јула 1456. године. На спољнополитичком плану, у том тренутку је у јеку османска опсада Београда, а српска држава, сведена на мали простор око престонице Смедерева, живела је последње године своје средњовековне историје. У контексту политичких превирања на самој Св. Гори, помен одлучења у документу прота Серапиона може се, сматра Хрисохоидис, довести у везу са писмом патријарха Филотеја Кокина које се помиње у писму прота Герасима из 1375. године, а којим се враћа власт Протата над келијама које су претходно одузели тзв. „проти Срби”.⁴⁶ То, опет, посредно сугерише да је и током прве половине XV века на различитим нивоима трајала својеврсна „србизација Атоса”, која је почела да нестаје паралелно са слабљењем политичког утицаја српске државе и њених владара на овај простор. Другим речима, докле год је Св. Павле имао моћне ктиторе и заштитнике, ширили су се и његови поседи. Када су они нестали, ни манастир није више имао политичку подршку која би му омогућила даље економско јачање.⁴⁷

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Received: 23. 10. 2023.

Accepted: 11. 11. 2023.

MAJA NIKOLIĆ, PhD, Research Associate,
Institute for Byzantine Studies,
Serbian Academy of Sciences and Arts
Knez Mihailova 35, Belgrade, Serbia
E-mail: genoveva011@gmail.com

DESPOT STEFAN LAZAREVIĆ AND THE MONASTERY OF ST. PAUL ON MOUNT ATHOS

SUMMARY: During his rule as Knez (Prince), Stefan Lazarević (1389–1402) issued four charters to the monasteries of Mount Athos together with his mother, nun Eugenia and his brother Vuk (two to the St. Panteleimon Monastery, one to the Great Lavra of St. Athanasios Monastery and one to the Chilandar Monastery). Out of totally nine charters that Stefan Lazarević issued as a Despot (1402–1427), six were issued to the monasteries of Mount Athos (three to the Great Lavra Monastery, two to the Chilandar Monastery and one to the Vatopedi Monastery). This testifies to the fact how important it was to maintain good relations both for the Serbian ruler and for the most important center of Orthodoxy. Despite the fact that during his rule Despot Stefan Lazarević did not issue a single document in favor of St. Paul Monastery,

⁴⁵ *Αρχαίο της Ίεράς Μονής Αγίου Παύλου*, 80–81; F. Kotzageōrges, *op. cit.*, 39; K. Chrysochoides, „Συμπληρώσεις”, 441–442; K. Chrysochoides, „Ίερά Μονή Αγίου Παύλου”, no. 21, 21r.

⁴⁶ K. Chrysochoides, „Συμπληρώσεις”, 439.

⁴⁷ Монаси Св. Павла по свој прилици су 1661. године откупили Филогонову келију и посветили је Сретењу Господњем, K. Chrysochoides, „Συμπληρώσεις”, 439–440.

the second most important endowment of medieval Serbian aristocrats and rulers on Mount Athos, he seems to have played a very important role in its further development. As is attested by certain documents in the archive of St. Paul Monastery, Despot Stefan Lazarević may also be regarded as its benefactor. It is possible that already the Serbian translation of the document issued by the Protos Neophytos in November 1399, gave the space to the Despot to act in that manner. The translation differs at some points from its Greek original, the former stressing that the monks will retain the Monastery for as long as “the Serbian power would dominate and prevail”. Although originally the foundation of the Branković and the Bagaš family, St. Paul Monastery for a short time lost its immediate connection with one of its main ktetors with the death of Gerasimos Branković († December 1399). If the Serbian translation of the Greek act is to be understood as a call for the new Serbian ktetors of St. Paul, the only one who could have answered it would undoubtedly be Stefan Lazarević as the most powerful Serbian lord of the period. Furthermore, the document of Protos Malachias from 1423 testifies that Despot Stefan Lazarević played a key role in persuading the Athonite authorities to grant independence to the so-called ‘Kellion of Philogonios’, which was later appropriated by the Monastery. On the other hand, the document of Protos Serapiōn from 1456 shows that the ‘Kellion of Philogonios’ was handed over by the monks of St. Paul Monastery to another abbot and five monks who were supposed to take care of it. After their death, the *Kellion* was to come under the authority of the Protaton. In other words, as long as St. Paul Monastery had powerful protectors, its possessions also expanded. When their political support disappeared, the Monastery was not in position to flourish further and, as is shown by the document of protos Serapiōn, was forced to relinquish some of its possessions.

KEY WORDS: Mount Athos, Despot Stefan Lazarević, Monastery of St. Paul, the document of protos Neophytos, the document of protos Malachias, the document of protos Serapiōn